

Välitöökogemuse kehaliste ja emotsionaalsete aspektide peegeldustest soome-ugri ekspeditsioonipäevikutes

Piret Koosa

Mistahes majja sisse astud – see on ka selline iseloomulik joon, ekspeditsioonidel käies pole ma rohkem sellist [suhtumist] enam näinud – kohe kui vaid [mõnda] majja sisenesime, ennast esitlesime, pani perenaine teekannu [lauale]. Ja märkamatuks, vestluse ajal, ilmus lauale omatehtud hapukoor, küpsetised ... Aga see oli selline aeg, juulikuu, et kõikjal, igas aias – no komidel on see põhiline toit – kasvas roheline sibul. Selline lopsakas, maitsev, magus ... Vot, tingimata see roheline sibul, hapukoor, tee. Aga poes oli kaupa vähe – aga olid apelsinid. Ja see roheline sibula ja apelsinide kooslus, see sööbis minu arvates kõigile mällu. (Titova 2019)

Selles intervjuukatkes meenutab endine Komi Vabariigi Rahvusmuuseumi töötaja Nadežda Titova üht olmelist seika 1976. aastal Komimaa külades toimunud välitöödelt. Kuulates umbes 80-minutilist intervjuusalvestust, mille jooksul Titova meenutas kaht Eesti Etnograafiamuuseumiga¹ koostöös toimunud ekspeditsiooni,² nende kulgu, seal osalenud ja kohatud inimesi, kõnetas mind kõige

1 Muuseumi toonane ametlik nimetus oli Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum.

2 Koostööekspeditsioonid toimusid 1976. ja 1989. aastal.

enam just see, ekspeditsiooni eesmärkide ja käigu seisukohalt justkui täiesti tähtsusetu mälestuskild tema esimestelt välitöödelt. Ühelt poolt paelus mind selle kujutluspildi teatav sümboolsus,³ teisalt mõjus see isiklikult ja meeleliselt – väga lihtne oli endalgi ette kujutada nii maitse- kui lõhnaaistinguid värskel roheline sibula ja apelsinide maitsekooslusest. Samas ei jää see omapärane maitseelamus lihtsalt kurioosse ja eraldiseisva seigana õhku rippuma, vaid on otseselt seotud komi külainimeste külalislahkuse ja suhtlusvalmidusega, Titova mälestustes on see kogetud lahke vastuvõtu sümboolseks kujundiks. Sellest mälestuspildist ajendatuna tekkis mul huvi vaadata Eesti Rahva Muuseumi (ERM) arhiivis säilitatavate ekspeditsioonipäevikute põhjal, kui palju või mil moel on välitöödel käinud üldisemalt kajastanud oma sensoorseid ja emotsionaalseid elamusi ning mis laadi komponente täpsemalt seesugune subjektiivne kihistus päevikutes sisaldab.

Selle artikli fookuses on välitööd isikliku, emotsionaalse ja kehalise elamusena.⁴ Kõige üldisemalt öeldes on minu eesmärgiks teha esmane sissevaade välitöödest subjektiivse kogemusena nii nagu see mõõde kajastub eesti etnograafide välitööpäevikutes.

Miks on see teema oluline või mida sellele mõtlemine meile anda võiks? Lähtun arusaamast, et meelelisel kogemused ja emotsioonid on aluseks esmaste muljete ja hoiakute loomisele, kuid mõjutavad ka hilisemat välitöömaterjalide analüüsi ja mõtestamistööd. Nii võiks selle temaatika uurimine anda uudeid sissevaateid ning täiendavat tausta avavat infot etnoloogilise teadmise ja konkreetsetl ERMi kontekstis kogude kujunemise ja loomise kohta. Käesoleva artikli eesmärk on seega avada pisut teise nurga alt esemete (aga ka teiste arhiivimaterjalide) muuseumisse jõudmise tausta, keskendudes kogumisekspeditsioonide subjektiivsetele mõõtmetele, mis avalduvad kogujate päevikute kaudu.

Tausta loovad ja haakuvad teoreetilised suundumused

Antropoloogia distsiplinaarse ajaloo vältel on uurija rolli etnograafilise teadmise loomisel käsitletud erinevalt. 19. sajandil, mil meie

³ 1970. aastate Nõukogude Liidus olid apelsinid hooajaline kaup, mis ilmus suuremate poodide lettidele südatalvel. Seda eriskummalisemalt mõjus asjaolu, et üldise defitsiidi tingimustes oli keset suve apelsine saada väikestes Komimaa külapoodides.

⁴ Artikli valmimist toetasid Hõimurahvaste programm (projekt nr 843/884) ja Eesti Teadusagentuur (PRG1584).

teadusharu selgema kuju võttis ja end teiste seas kehtestama hakkas, olid eeskujuks loodusteadused oma positivistlike põhimõtetega. Seesuguses raamistikus käsitleti teadlast vähemasti ideaalis neutraalse instrumendina, kes süsteemse vaatluse ja asjakohase metodoloogia rakendamise tulemusel vahendab objektiivseid kirjeldusi sellest, kuidas asjad on. Usaldusväärse ja adekvaatse teadmusloome eelduseks on selles paradigmas peetud uurija erapooletust ja ratsionaalset lähenemist oma ainesele. Avalikkusele suunatud uurimistulemustes ja viimistletud teadustöodes polnud kohta uurija isiklike kogemuste, muljete ja tunduste jaoks. Tunded, emotsionaalsed või kehalised läbielamised – uurija subjektiivsus – on taolise vaate järgi erapooletust ja ratsionaalsust õonestavad tegurid, mis teadusliku tõsiseltvõetavuse nimel tuleb uurimisprotsessist ja -tulemustest metodoloogiliselt eemaldada. (vt Davies 2010: 2; Maité ja Blanes 2013: 259)

20. sajandi teise poole kolonialismi- ja feministlikest teoreetikutest mõjutatud postmodernistlik kriitika võttis seesugustest põhimõtetest lähtunud varasema antropoloogilise kirjanduse teravdatud tähelepanu alla ning osutas nende käsitluste objektiivsuse näilisusele. 1980. aastatel kulmineerunud refleksiivse pöörde käigus lahati põhjalikult viise, kuidas uurija isik, tema sugu, etniline kuuluvus jms mõjutab välitöodel kogutud andmeid ning suhteid uuritavatega. Tähelepanu pöörati uurija ja uuritava vaheliste võimusuhte dünaamikale, etnograafilise teadmise kujunemisele uurija ja uuritava koostöös – välitöödele intersubjektiivse praktikana ning analüüsiti tekstuaalseid võtteid, mille abil oma uurimistulemusi objektiivsete ja üldkehtivatena esitati. Nende arutelude üheks keskseks järeltuleks on arusaam, et uurija subjektiivsus on möödapääsmatu, mõjustab paratamatult teadmusloome protsessi ning objektiivsus on saavutamatu eesmärk (Davies 2010: 2).

Seda mõneti trööstitut järeltuleks on oma töödes edasi arendanud ja ümber mõtestanud uurijad, kes osutavad viisidele, kuidas etnograafi subjektiivsus ei ole tingimata uurimisprotsessi takistav ja kahjustav mõõde, vaid võib pakkuda võimalusi paremaks mõistmiseks. Mitmed antropoloogid on argumenteerinud subjektiivsete aistingute, kehalise kogemuse ja emotsioonide metodoloogilise väärtuse ning nende teadliku rakendamise poolt uurimistöös.

James Davies (2010: 1) osutab sellele, et refleksiivse pöörde käigus toimunud aruteludes jäi suhteliselt käsitlemata uurija subjektiivsuse emotsionaalsete aspektide temaatika ning see, kuidas uurija meeleseisundid ja tunded võivad välitööde toimumist ja tulemuste mõistmist ja tõlgendamist mõjutada. Daviese ja Dimitrina Spenceri koostatud kogumiku (2010) autorid püüavadki analüüsida ja näitlikustada seda, kuidas välitööde tegemisel kogetud emotsioonid

võivad uurijal aidata mõista ja mõtestada välitöödel toimunut ja nähtut ning õhutavad etnograafe uurimisandmetena kasutama mitte ainult nähtut, aga ka kogetut (Luhmann 2010: 213).

Keha ja vaimu ehk mõistust vastandavat kartesiaanlikku käsitlust inimesest on murendanud kehalisuse ja kehastusega tegelenud fenomenoloogilise lähenemisest inspireeritud antropoloogid, nagu Thomas Csordas, kes osutavad, et meie teadmised ümbritsevast maailmast kujunevad alati ja peaasjalikult kehaliselt, keha vahendatutena (Csordas 1990; vt ka Desjarlais ja Throop 2011). Keha on nullpunkt, millest lähtub ümbritseva kogemine ja sellega suhestumine. See, milline roll on või omistatakse erinevatele meeltele – ja kui teadlikult seda tehakse –, on seejuures kultuurisõlteline.

Paul Stoller (1989) on kritiseerinud antropoloogilise kirjanduse enamikku selles tema hinnangul domineeriva kuiva ja analüütilise proosastiili pärast, mis tuleneb püüust järgida „teaduslikku stiili“. Nii jäävad varjatuks etnograafilistesse olukordadesse kätketud meeleliste kogemuste kirjeldused, ehkki aistingulised aspektid välitöödel pakuvad sageli väga kirkaid elamusi. Et lääne kultuuriruumis on nägemismeel ja selle kaudu saadud info enam tähtsustatud (vt ka Howes ja Glassen 2014: 1–3), on antropoloogilises kirjanduses väga napilt kajastatud väljal kogetud maitseid, lõhnu ja helisid. Stolleri arvates kõnetaks tajude vahetum kaasamine antropoloogilistesse kirjeldustesse palju laiemat lugejaskonda ning võimaldaks samas väljal kogetu tõepärasemat vahendamist, olles seeläbi ühtlasi ka teaduslikum. (Stoller 1989: 8–9)

Ka Sarah Pink (2009) nn sensoorse etnograafia eestkõnelejana lähtub arusaamast, et mistahes kogemus on multisensoorne ning seega pole piisav lääne traditsioonis tavapärane vaatlusele ja kuulamisele (intervjuud) keskendunud välitöömetoodika. Ta leiab, et on metodoloogiliselt oluline teadvustada erinevate meelte seotust ja vastasmõjusid ning pöörata välitöid tehes tähelepanu meelelis-tajulistele kogemustele. Hea etnograafilise kirjelduse loomisse peaks olema kaasatud kõik meeled.

Välitööpäevikud allikmaterjalina

Välitöödel käimine on ERMi traditsioonis pikka aega olnud teadustöötajate korraliseks kohustuseks. Väljakujunenud tava kohaselt oli peamine välitöödel käimise aeg juunist septembrini, välitööde pikkus oli enamasti 2–4 nädalat. Soome-ugri suunalise kogumistöö kõrgajaks kujunes ligi 30-aastane periood 1960. aastatest kuni 1990. aastate alguseni. (vt Leete 1998) Kui varem käidi välitöödel enamasti

üksi või ka kahekesi, siis nimetatud ajajärgu ekspeditsioonide koosseisud olid sageli üsna arvukad – lisaks etnograafidele osalesid kogumisretkedel fotograaf, kunstnik, filmioperaator, praktilised tudengid vm asjaosalised. Nii polnud haruldane, et välitöögrupp kuulus kümnekond inimest. Ekspeditsioonide põhieesmärgiks oli enamasti esemete kogumine, lisaks koguti intervjuude ja vaatluse käigus andmeid kohaliku eluoluliste traditsioonide ja eripärade kohta ning jäädvustati neid joonistele, fotodele ja filmile. Kogutud etnograafiline teave vormistati ülevaatlike kirjeldustena muuseumi arhiivi ning nende põhjal publitseeriti hiljem temaatilisi artikleid. Samuti kohustusliku ekspeditsioonimaterjalina muuseumi arhiivi jõudnud päevikud võimaldavad meil saada üht-teist teada välitööde n-ö köögipoolest: neis leidub kirjeldusi olmesaikest, kommentaare välitööde käigu kohta, isiklike muljeid ja muud seesugust, mida ei peetud oma peamise sihi – etnograafiliste esemete ja teabe kogumise – seisukohast oluliseks või kohaseks. Seega kujutavad päevikud peaaegu ainuvõimalikku allikmaterjali uurimaks etnograafide subjektiivseid läbielamisi, tundmusi ja erinevaid meelelisi kogemusi etnograafilise kogumise- ja uurimisprotsessi osana. Et päevikuid ei käsitletud osana teaduslikust materjalist, leidub neis olemuselt isiklike tähelepanekuid ja mõtteid, mida teaduslikkusele pretendeerivates kirjatöödes üldjuhul ei esine. Päevikuid iseloomustab ka teatud juhuslikkus, katkendlikkus, aeg-ajalt ka kirjapandu vastuolulisus – kirjutaja eesmärk polnud enamasti sidusa ja tervikliku pildi andmine. Just see muudabki nad ainulaadseks ja väärtuslikuks kultuurilooliseks allikmaterjaliks – n-ö tsenseerimata infot elu mitmekesisuse ja vastuolulisuse kohta leiab neistki küll vaid katketena, kuid siiski pakuvad nad seda oluliselt rohkem kui põhiosa muust etnograafilisest materjalist. (vrd Pärdi 1995)

Oma stiililt, sisult ja vormilt erinevad välitööpäevikud üksteisest üsna suurel määral. Suurem osa ekspeditsioonipäevikutest on kirja pandud ühe autori poolt. Kui tegu oli mitmeliikmelise ekspeditsiooniga, on päevikukirjutamise ülesannet enamasti täitnud välitööde juht. Autorite stiilid ja väljendatud subjektiivsuse, isiklikkuse määr erinevad märkimisväärselt. Mõnigi kord on kirjalikke sissekandeid täiendatud kritselduste, joonistuste ja fotodega.⁵

5 Need visuaalsed lisandused päevikutes vääraks omaette analüüsi – mida nad kujutavad, miks on need tekstile lisatud ja miks just need või teised pildid. Kas pildimaterjali lisamisega on taotletud kogetu, vahetu emotsiooni edasiandmist? Kas need toimivad omamoodi tõendusmaterjali või mälu tehnilise toena? Et fotosid oli kirjutatule võimalik lisada alles hiljem, jäeti selleks tarbeks teksti juurde tühi ruum, kuid nii mõnigi kord on planeeritud pildid jäänud ka lisamata, nii et sissekannete sees laiutavad tühjad augud.

Ühispäevikuid, mida on kordamööda täitnud mitmed välitöögrupi liikmed, iseloomustab sageli sissekannete anonüümsus ja see, et väljendutakse meie-vormis – isiklik vaade ja kogemus jäetakse varju, kogu grupi kogemused esitatakse ühesena. Nii mõnigi kord on kirjutaja tuvastamine käekirja ja kaudsete vihjete põhjal üsna keeruline. Vahel on nimi kirjutatule ka alla pandud – võib vaid spekuloida, kas isiksustatud või anonüümseks jäetud sissekanded on olnud teadlik ja mõtestatud valik või mitte.

Selle artikli kirjutamisel kasutasin allikmaterjalina valikut 1970.–1980. aastate soome-ugri ekspeditsioonide päevikutest. Analüüsitava materjali piiritlemiseks keskendusin perioodile 1975–1989, mil ERMi soome-ugri suunaline kogumistöö kõige aktiivsemalt toimus (vt Leete 1998: 18–19). Selle ajavahemiku välitööd kajastavaid päevikuid on ERMi arhiivis 80. Artikli teemapüstitusest lähtuvalt võtsin neist viiendiku ehk 16 päevikut lähema vaatluse alla, pidades silmas, et esindatud oleks nii nais- kui meesautorid ja nii individuaalsed kui ka ühispäevikud.

Välitööd kehalise kogemusena

Alustan ülevaadet subjektiivsete kogemuste väljendustest päevikutes, vaadates seda, mida on kirja pandud oma kehalistest läbielamistest ja mil moel peegeldab kirja pandu uurijate kui kehaliste olendite viibimist välitöödel.

Välitööde tegemine vaadeldaval perioodil on oma olemuselt eiramatu kehaline ja sageli füüsilist pingutust nõudev ettevõtmine. Kogumisretk mõne soome-ugri rahva juurde tähendas alustuseks suhteliselt pikka ja väsitavat teekonda kohale jõudmiseks. Seejuures pidi ühes võtma küllaltki suure kogukaaluga varustuse – sageli varuti mh kaasa ka põhilist toidukraami (eriti konserve), sest üldise kaubanappuse tingimustes ei saanud kohalikes poodides saadaolevale lootma jääda.

Üks mutike [bussis] vaatas minu seljakotti ja imestas, et y девушки какой! Teine ütles, et pole viga, treening kulubki ära. Seljakott oli tõesti jube raske. Pidin seda selga vinnates iga kord peaaegu songa saama, eriti kui keegi ei aidanud. (ERM TA 837:4, Tiia Peedumäe 1987)

Sihtpunkti jõudes oli tolle aja ekspeditsioonide põhitegevus – esemete kogumine – olemuselt taas väga kehaline tegevus, mis pani kohati etnograafide füüsilise tublisti proovile. Ehkki vahel oli muuseumitöötajatel kohapeal kasutada mõni transpordivahend, siis

enamasti liiguti kogumiseks sobivaid etnograafilisi esemeid otsides ringi jalgsi. Kui esemed leiti, tuli need ka peatuspaika toimetada. Väiksemate esemete puhul ei valmistanud see üldiselt raskusi – ehkki needki võisid ühtekokku päris kaaluka kandami moodustada, kuid vahel osutus kogutud vanavaraline aare oma raskuse tõttu üle jõu käivaks:

Alles paaritunnise jutuajamise järel tuleb välja, et tal on ka riidetünn olemas, mis meie kollektsioonis senini veel täielikult puudub. See tuleb välja siis, kui Mokšini⁶ üliõpilased tulevad teatama, et nad on teises kohas selle leidnud. Lepime Arsenteiga kokku, et tuleme hiljem järele. Kui edasi läheme, selgitab Nikolai Fjodorovitš, et oleks tulnud ikka kohe võtta, naine olevat öelnud, et ei raatsi anda. Nikolai Vidjaikini riidetünni üritangi kohe selga siduda. See aga on siiski parasjagu kopsakas tükk. Lõpuks aitab Nikolai Vidjaikin oma mootorrattaga riidetünni ära viia. Jüri⁷ läheb saatjaks, meie Nikolaiga jätkame kogumist. Raissa Kemaikinal on koguni kolm riidetünni, neist ühe, millel on külgedel käepidemed, on ta nõus ära andma. Üritame seda Nikolaiga kahekesi laagrisse tirida, lõpuks tuleb siiski alla vanduda ja paluda juhuslikult mööduva veoauto abi. (ERM TA 838:15–16, Heno Sarv 1987)

Pikad jalgsi läbitavad vahemaad on iseenesestki kurnavad. Pikkade vahemaade läbimist ja raskete kandamite tassimist võisid veelgi raskendada ilmaolud – olgu siis palavus või vihm, aga ka maastiku eripärad:

Täna tegime retke naaberkülla [...]. Jelasõst oli see umbes 5 km kaugusel. Kuna meil pole kasutada ühtki transpordivahendit, tuli nii sinna kui tagasi jalgsi vantsida. Tee sinna polnud midagi, läksime hommikul, kui oli veel jahedam ning meil polnud ka liigseid kompse käes. Tagasitulek oli raskem, astusime kõrvetava päikese all suurte esemekottidega. (ERM TA 842:24–25, Peedumäe 1988)

Pärast sööki hakkasin koos Jermolaiga jala Russinkijesse tulema. Tee oli umbes 15 km pikkune. Tulime läbi metsa ja soiste alade. Mitu korda vajusin põlvist saadik porisse. Kui kohale jõudsin olin üsna väsinud. (ERM TA 673:18, Edgar Saar 1975)

6 Mokša etnograaf Nikolai Mokšin.

7 ERMi fotograaf Jüri Karm.

Rajo küla lõppu jõudes (vahepeal tundus küla jälle lõputu olevat [...] oleme väsinud palav ... palav ... palav ... vette ... vette ... vette ... (ERM TA 769:60, Reet Piiri 1982)

Kahe viimase näite puhul tuleb ilmekalt esile erinevus kirjutajate isikupärase väljendusviisi emotsionaalsuses. Kui Edgar Saar võtab mitmeteistkümne kilomeetri pikkuse teekonna rasketes oludes läbimise tagasihoidlikult kokku sedastusega, et tundis end seejärel „üsna väsinult“, siis Reet Piiri kirjeldus füüsilisest roidumusest on palju ekspressiivsem, andes nappide vahenditega edasi tunnet, et ei suudetud mõelda millestki muust kui valitsevast palavusest.

Ilm mängib üldse olulist rolli välitööde kulgemisel ja kaasnevate kehaliste (ja sellega seostuvalt ka emotsionaalsete) kogemuste kujunemises. Vihmasajud tekitavad ühelt poolt kehalist ebamugavust märgades riides ja vettinud jalanõudes olemise kaudu, teisalt muudab pidev vihm teed kohati raskesti läbitavateks.

Aleksei Petersoni päevikusissekanne, milles vahelduvad ja põimuvad kehalise kogemuse kirjeldus ja tähelepanekud ümbritseva keskkonna kohta, mõjub sellisena vahetult ja annab üsna hillitsetud väljendusviisist hoolimata veenvalt edasi ihulise kurnatuse tunnet ning kergendust väsitava päeva lõppemisest:

On juba hilja, kui pöördun tagasi peatuskohta. Sellest külast on sinna 5 kilomeetrit. Mis ikka, pole just pikk maa. Kuid juba esimestel meetritel sain aru, et oma sandaalidega kaugele ei lähe, seda enam, et tee oli põldudevaheline, porine nagu tänav. Võtan sandaalid ära, jätan jalgade kaitseks sokid. Need terituvad kiiresti poriga ja nüüd kõnnin nagu pombidega. Viskan sokid jalast kõrvalolevasse rukkisse. See rukis on ilus. Nüüd lähen paljajalu nagu enamik meie ekspeditsiooni liikmeid. Oleks hea astuda, kui poleks libedust. Igal sammul libiseb jalg, jääb kuhugi pori taha peatuma. Hea on, et pole kive, kivikribu, mis jalga hõõruks, katki teeks – seda ei ole. On libe kleepuv pori iga sammu kohta. Huvitav, sellises taignas pole ma veel astunud. Vihma tuleb juurde, nõnda et ligunen alt- ja ülaltpoolt. Kuid pole viga. Nahk on märg, sest kõndida on raske, õigemini vaevaline. Nõnda siis see viis kilomeetrit. Palju aega läksin, ei tea, ei vaadanud kella. Kuid lõpuks jõudsin kohale. Vahel on nii hea, kui kuhugi jõuad. Seekord oli ülihea, et jõudsin peatuskohta. Seekord lõppes päev niimoodi. (ERM TA 719, 14.07, Aleksei Peterson 1978)

Rahulolu, et avanes võimalus päevast puhata, väljendab Peterson mõned sissekanded hiljem uuesti, tehes seda nüüd oma ööbimispaiga

kirjeldamise kontekstis. Selleski kirjelduses segunevad omavahel eri tasandid – ühelt poolt etnograafilised tähelepanekud ja teisalt uued kehalised kogemused, mida tema paiknemine selles etnograafilises keskkonnas pakub:

Mina saan puhkamiseks elamu otsas asuvas aidas – tšulan, nagu nad seda nimetavad. Siin on mitmeid kirste, varasemat mööblit ja muidu kõrvaletõstetud asju. Voodi on rauast, aga sellel on magamiskott, milles on suled. Nii olevat siinkandis ikka, et mitte ainult patjades vaid ka magamiskottides on suled. On imelik sellel magada, lamada. See asi on mul esmakordne. Muidu on kott hästi õhuline ja ümmargune, kui vabalt on, aga kui peale istuda, vajub kokku, nii et tunned kehaga voodi põhja. Niisugust sulekotti võimaldab seesuguste lindude aga eriti hanede-partide kasvatamine. On hea puhata. On vaikus, keegi ei sega ja isegi päeval, peale selle pika roiduva vintsutamise, on hea lesida. (ERM TA 719, 17.07, Peterson 1978)

Petersonilt toodud tsitaadist kumab läbi ka välitöödega enamasti kaasas käiv vajadus privaatse ruumi järele. Petersonil on sedapuhku olnud luksus eralduda puhkamiseks omaette tuppa, kuid väga sageli välitöödel viibijatel seda võimalust pole – ikka jagatakse ruumi välitöökaaslaste või kohalike inimestega, mis võib osutuda vaimselt kurnavaks ning põhjustada pingeid omavahelistes suhetes ka suhteliselt lühikesel ajavahemiku jooksul.

Välitööde keskkonna ja kohalike inimestega suhestumine

Etnograafi tööle on omane pinge võõraks olemise ja samastumise vahel – ühest küljest on eesmärgiks uuritava kultuuri ja selle loogika mõistmine, teisalt on uurijaga alati kaasas tema enda kultuuritaust ja isiklikud kogemused, millega väljal nähtut võrreldakse ning mis tahes- tahtmata mõjutavad kogetu mõtestamist. Selles alateemas vaatan mõningaid päevikutes esile tulevaid ümbritseva keskkonna kirjeldusi ja sellele antud hinnanguid, mille kaudu on väljendatud välitööde toimumispaiga ja sealsete inimeste teisesust.

Ühe korduva teemana on päevikutes tähelepanu pööratud ümbruse puhtusele ja korrale. Arusaamad puhtusest ja mustusest erinevad nii kultuuriti kui ka kultuurisiseselt erinevate sotsiaalsete gruppide vahel ning vastavasisulised kirjeldused ei väljenda alati ainult n-ö objektiivseid tähelepanekuid, vaid sisaldavad endas ka oma ja võõrast eristavaid kontseptsioone. Ühelt poolt on selge, et

märkused puhtuse ja korrastatuse kohta on seotud uurija tausta ja talle harjumuspärasega, ehkki Kalju Konsini sellesisuline ülestähendus oma avameelsuses on vaadeldavate päevikute kontekstis erandlik:

Torkab silma, nagu juba varemgi, et handi naised eluhoone puhtusele ja korrale erilist rõhku ei pane. Ka toidunõude puhtus on enam kui kahtlustäratav. Tunnen ikka väikest hirmu, kui kusagil hütis kutsutakse teed jooma. Alati keelduda pole aga sobiv. (ERM TA 658:21–22, Kalju Konsin 1975)

Enamasti on välitööde keskkonnale antud hinnangud päevikutes siiski leebemad, kajastades ometi etnograafi isiklikke esteetilisi eelistusi ja temale harjumuspärasega võrdlemist:

Esimesel pilgul jätab küla üsna vene küla mulje. Aknad on kõigil majadel erksalt siniseks värvitud. Enamus maju on laudadega vooderdatud, kuid värvimata. Kuid need vähesed, mis võõbatud on, vastavad üpris meie maitsele: kasutatud on mahedaid pruune, beežie ja rohelisi toone. (ERM TA 746:15, Vaike Reemann 1979)

Elamud on Pahhonovkas korras ja ilusasti värvitud, hallikasrohelised, beežikaspruunid, valgete aknaraamidega. Toad on puhtad. (ERM TA 859:8, Marika Mikkor 1989)

Sagedamini on päevikutes kommenteeritud ühiskondlike asutuste kehva heakorda, olgu selleks siis kohalik söökla või ööbimiseks kasutatav koolimaja. Taolised asutused esindavad kirjeldustes selgelt nõukogude korda, mitte kohalikke (põlis)elanikke ning enamasti rahvuslikult meelestatud eestlaste märkused halva ehituskvaliteedi või korratuse osas on seeläbi suunatud valitseva võimu pihta. Puhtuse ja mustuse kontseptualiseerimine on mõnikord veelgi otsesemalt seotud etnilise kuulumise ja identiteediga, nii näiteks kirjeldab üks tudeng venestumist rāpaseks muutumise kaudu:

Torkab silma, et karjalased hoiavad veel vähemalt oma toa sisemuse hästi korras, ehkki õued on lastud enamasti üsna rääma minna. Vähe on talusid, mis enda õues nõgeseistandust ei pea. Mida tugevam on aga venestamise mõju, seda rāpasemad on talud seestpoolt. Vanad memmed on püsti hädas oma laste ja eriti lastelastega, kes pole harjunud kuskil eriti puhtust pidama. Karjala keele oskus erineb suuresti põlvkondade kaupa. Vanad inimesed on enamasti kakskeelsed, nende lapsed saavad karjala keelest aru, kuid suurt ei kasuta, lapselapsed mõistavad ainult vene keelt. Vastavalt sellele kujuneb noortes välja hoolimatus oma kodu ja lugupidamatus vanemate keele vastu. (ERM TA 806:22, Raul Salumäe 1985)

Teisalt võib aduda, et taolistes hinnangutes väljendub ka see, kui mugavalt konkreetne etnograaf end välitööpaigas tunneb või kuidas on tal õnnestunud kontakti loomine kohalike inimestega. Selle tendentsi ilmnemist on tähele pandud ja kommenteeritud ka päevikutes:

Mulle küla meeldis, kuigi tekkis vaidlus Marikaga,⁸ kes väitis, et soome majad on ilusamad, paremini korras, aedades rohkem lilli jne. Minu meelest on isurite elamud Viistinas, Ruutsias, Savimäel jt külades sama hästi korrastatud. Arvan, et avaldunud soomemeelsus oli tingitud asjaolust, et soomlased oskasid eranditult eesti keelt või vähemalt said sellest aru, aga isuritega tuli suhelda peamiselt vene keeles. (ERM TA 834:24, Aado Lintrop 1987)

Ebaedu kogumistöös ja sellest tingitud pettumustunne võib mõjutada üldisemat retseptiooni kogu piirkonnast ja selle inimestest:

Mutikesed jutustasid veel, et muuseumirahvas on seal põhjalikult üle käinud ja viimsedki prjalkad ning särgid ära kogunud. See kinnitas veelkord, et meil enam midagi loota ei ole! Üldse tundub see kant, mitte ainult praegu, küllaltki vaese ja tuimana. (ERM TA 806:34, Eve Paavel 1985)

Võõrapärast arhitektuurigi võidakse tajuda kui mittesõbralikku, üksikõiksust väljendava ja isegi vaenulikuna:

Mulle meeldis Mordvas Bolšoje Maresjevose enam. Mitte elutingimuste pärast, ei. Kogu sealne külamiljö oli mulle vastuvõetavam ja sobis rohkem. Küla oli suurem, inimesi rohkem, kõik olid väga suhtlemishimulised. Seal oli lihtne kellegagi lihtsalt tänaval juttu puhuma jääda, paljud vanainimesedki otsisid ise kontakti. Tundsin seal, et elu käib, mida ma siin samavõrd ei taju: inimesed (peituvad) sulevad end oma kõrgete tarade ja väravate taha, igas taluhoovis on kuri koeravolask valmis ninna kargama, tänav pole sugugi nii inimsõbralik kui Bolšoje Maresjevose. See võib küll esialgne mulje olla, muidugi ei saa ühe küla põhjal teha mingeid üldistusi, aga ikkagi ... (ERM TA 837:47–48, Peedumäe 1987)

Eeltoodud katke Tiia Peedumäe päevikust kajastab välitööid, mille käigus viibiti esmalt mordva külades ja sõideti siis edasi Marimaale. Nii väljendub Peedumäe päevikus elavalt keskkonnavahetusest tingitud kohanemisvajadus ja sellega kaasnev pingeseisund ning seegi, kuidas

8 Etnograaf Marika Mikkor.

pärast esimese eduka kontakti loomist kohalike inimestega ja ilmselt ka nende pakutud meeldivatest maitseelamustest ajendatuna muutub uue asukoha tunnetus üldisemalt:

Õhtul astusin veel vastasmajja sisse, seal elavalt Albert Jamblatovilt sain väärtuslikke andmeid Tšavainuri küla kohta. Jamblatov ise oli Sergei Tšavainuri tütrepoeg, nagu selgus. Õhtul kostitati mind seal teega ja võileibadega, samuti sain ülimaltvat jäätist vaarikatega. Ei, siin on ikka väga toredad inimesed. Kahju ainult, et ilmad nii kehvad on. (ERM TA 837:52, Tiia Peedumäe 1987)

Päevikuid lugedes kujuneb mulje, et nii mõnigi kord ei lähtu kogumisretkel olevad etnograafid majade süstemaatilises läbikäimisest, mis oleks üks võimalik esemekogumise strateegia, vaid püüavad ümbritsevast ruumist leida vihjeid ja märke selle kohta, kuhu oma eesmärkidest tulenevalt tasuks sisse astuda. Seesugustel puhkudel juhendatakse emotsionaalsetest reaktsioonidest ümbritsevale – olgu selleks siis etnograafiliselt paeluvad arhitektuuridetailid või avatud aknad, mida tõlgendatakse külalislahkust signaliseerivalt:

Järgmises majas elas Glafira Davõdova, kelle ema olnud isur, tema poole meelitasid meid kaunistatud akna piirdelauad. (ERM TA 834:32, Aado Lintrop 1987)

Tee peal uurisime õige mitut paljutootava välimusega maja ja keerasime siis põiktänavasse. Ühte hoovi astusime sisse (majal olid aknad kutsuvalt lahti). (ERM TA 825:24, Iivi Riivits 1986)

Esemete kogumise praktilist külge on päevikutes kajastatud eelkõige kirjeldustega sellest, kuidas midagi vana ja väärtuslikku pole enam leida ning teisalt sellest, kuidas inimesed ei raatsi mõnest etnograafilisest ihaldusväärsusest asjast loobuda või tahavad selle eest viimase arvates liiga kõrget hinda (vt ka Leete ja Koosa 2021). Selle artikli teemakäsitluse raames on huvitav täheldada viiteid sellele, kuidas esemete kogumise edukust on mõjutanud hea isikliku kontakti ja vastastikuse suhte loomise õnnestumine:

Kotkajärville jõudsime Evega pärast lõunat. Mälestustes sobrades leidsime maja, milles võinuksid elada õeksed Antipovad. Leidsime! Pärast kosutavat, sel reisil ilmselt viimast teejoomist tõi ta lagedale seelikud, mida isegi Aunuse muuseum vahepeal ihaldanud, aga mille ta siiski mulle, s.t. meie muuseumile hoidis. Ikkagi kolm aastat lootust mitte kaotada ja rahulikult oodata, et Juta tuleb ... (ERM TA 806:56–57, Juta Reio 1985)

Eelnev näide iseloomustab seda, kuidas korduvalt sama piirkonda külastanud etnograafidel võis mõne inimesega kujuneda läbi aastate püsiv isiklik suhe, mis ühelt poolt aitas kaasa kogumistööle, kuid teisalt mõjutas ka etnograafi sidet ja suhestumist konkreetse paigaga. Kuid ka suhteliselt põgusad ühekordsed kohtumised, mille käigus etnograafidel õnnestus kohalikega hea inimlik kontakt saavutada ja ühisosa leida, on päevikutes kajastatud sooja emotsionaalsusega ning omavad ilmselgelt rolli nii uurijate enesetunde kujunemisel kui nende üldisemat muljet nii kohast kui uuritavast rahvast:

Märkamatul möödus poolteist tundi tädi Anna juures teelauas, kuulates tema temperamentset isuri ja venekeelset juttu möödunud. Südamlik lahkumine istutas meisse kõigisse soovi tagasi tulla tema lahkesse majja. (ERM TA 852:17, ? 1988)

See on ligi 80-aastane kõbus elurõõmus ja külalislahke isuri taat (see kõlab liigagi vanakstegevvalt) [Piettäri]. [...] Elab hämmastavalt puhtalt. Ta on tubli peremees, aga ei põlga „naistetöidki“, nagu marjakorjamine ning neist moosi keetmine. Me läksime tema juurde korraks, kuid jäime terveks päevaks. Tegin elamisest sisevõtteid, tüdrukud puhusid juttu. Pakkus meile omasuitsutatud kala ahvenat ja vimba, mis isuri keeles üsna sarnaselt kõlasid. Kombekohaselt ilmus lauale pudel, kena inimesena ei unustanud ta, et meie hulgas on neidusid, neile oli kuiv vein. Taadil oli külaliste üle siiralt hea meel. [...] Oma lastele ja lastelastele paistab ta olevat küll parim isa ja vanaisa, kes neid armastab ja igati aitab. [...] Ilm ei paranenud, see-eest paranes aga meie tuju. Kuigi rüübet oli üksjagu sisse võetud, (rahud sisse!) ei kaotanud P. P. oma väärikust ja oli ikka hoolitsev võõrustaja. Imestasime aina kui sarnased on meie keeled ja kui kena see on. Pidulik eine kulges täieliku üksmeele, teineteisemõistmise ja sõbralikkuse õhkkonnas. Lubasime P. P.-le saata musti ploome, mida siin saada polevat ja kindlasti teda veel külastada. Tuleval aastal. (TA 742:52–56, Heiki Pärdi 1979)

Etnograaf vaatluse objektina

Etnograafi töö seisneb uuritava kultuuri, seda esindavate inimeste ning iseloomulike nähtuste ja asjade vaatlemises ja kirjeldamises. Kuid seda tehes on ta ise samuti vaatluse objekt, kelle välimuse ja käitumise kohta ja põhjal kohalikud inimesed oma arvamuse kujundavad. Võib oletada, et sel muljel on küllaltki suur tähtsus vastastikuse suhtluse edukusel. Paraku on meil suhteliselt vähe võimalusi seesuguste kohalike vaadete kohta

tagantjärele midagi teada saada, kuid pudemeid nende suhtumistest nii nagu eesti uurijad seda kogesid, päevikud siiski pakuvad.

Välitööpäevikuid lugedes jääb mulje, et iseennast vaatluse ja hinnangute objektina on teravamalt teadvustanud algajad etnograafid. Just esmakordselt välitöödel olnud uurijate kirjeldustes tuleb selgemalt esile enda jaoks võõrasse keskkonda ja uudsesse rolli sattumisest põhjustatud pinge ja vaimne ebamugavustunne. Nii leidub päevikutes mitmeid kirjeldusi teatud kohatuse ja selgelt tajutud teisesuse tundest:

Juisk. Kui oled just äsja taevast alla tulnud [lennukilt] ja keset handi kyla maandunud, on tõepoolest kuupealt kukkunu tunne. Kõik on olemas, ainult sa ei tea, millest alata. [...]

Jään seisma vanameeste juurde, kes arutasid midagi traatidest valmistatud vitsmõrra juures. Kysisin – olete handid? – Jaa.

Mina, ma olen Eestist, tulin teie elamist tundma õppima. – No ja siis? – Noh... jah... – Ah et öömaja on vaja? Oleks nagu kyll. – No lähme siis. (ERM TA 678:3, Heno Sarv 1975)

Dots. Palmeose jaoks oli see kohtumine oma vanade tuttavatega, meie jaoks pigem eneseotsimine, enesekaotamine ja -häbenemine. Jõudsime esimese vanainimese juurde, istusime kohale ja dotsent Palmeos ütles, et noh, rääkige ja küsige siis. Ja siis tekkis tunne, et parem vajuks maa alla kui istuks siin, et keel on kaotanud igasugused võimed, et ma pole sünnimisest saadik tänaseni veel ühtki võõrkeelt õppinud ja nii edasi. Õnneks tuli dots. Palmeos meie appi ja alustas ise jutuotsa. (ERM TA 758:6, Helja Kirber 1981)

Kohalikud elanikud jälgisid siiski meid vargsi kardinapraost, küllap näisime neile kui mitte kilplastena, siis nende sugulastena, sest tehes ette üsna targad näod ja osutades näpuga igale majale, kõndides žestikuleerides mööda tolmat muldteed (õnneks tolmat, sest kevadel-sügisel on siin pori põlvini) võisime näida tulnukatena mõnelt planeedilt, ütleme Kuult ja pea ees tulnutena. (ERM TA 806:7, Jaak Kadarik 1985)

Ühe paeluva ja etnograafiliselt olulise teemana kajastub välitööpäevikutes kohalike inimeste suhestumine võõramaiste uurijate kui eripäraste kehaliste olenditega. Arusaamad loomulikest kehalistest praktikatest erinevad kultuuriti. Need kultuuriomased viisid, kuidas me oleme õppinud oma keha n-ö ülal pidama, on tihtipeale sedavõrd internaliseeritud, et tulevad selgelt esile alles kultuuridevahelise kohtumise kontekstis. Endale harjumuspärane, endastmõistetavana

näiv kehahoid, poosid, liikumine või keha paigutumine ruumis ja teiste kehade suhtes võivad võõras kultuurikeskkonnas mõjuda kohatult või isegi barjääre loovalt. Valmisolek järgida kohalikule kultuurile omaseid kehalisi praktikaid annab seevastu märku valmisolekust suhelda võrdset positsioonilt. Lühiajalisemate kokkupuudete puhul võivad kultuuriti erinevad arusaamad „õigete“ või „loomulike“ kehahoiu viiside nüanssidest märkamatuks jääda, kuid neid võidakse kasutada ka erinevuse rõhutamiseks. Viimasena osutatud olukord näib peegelduvat Heno Sarve kirjelduses, mis puudutab istumisviiside etnilisi eripärasid hantide asualadel:

Õhtul istusime jurta laua ymber teed jooma. Istusin nagu teisedki rististesse. Seepeale jäädi aga mulle ysna hämmastunult otsa vaatama. Minu kysimise peale vastati: „Meie omad nii istuda ei saa“. Kysin, et kuidas, te ju istute. – Ei, me mõtlesime venelasi. Me pole veel näinud mittehanti, kes nii saaks istuda. (ERM TA 678:13, Heno Sarv 1975)

Handi lauad on madalad, paari-kolmekümne sentimeetri kõrgused ning rätsepaiste on harjumuspärane viis, kuidas mehed laua ääres istuvad. Kohalikega sõbralikke suhteid sisse seada püüdva noore etnograafina juhendus Sarv ilmselt pikemalt mõtlemata hantidest võõrustajate eeskujust. „Meie omadena“ viitavad handid toodud tsitaadis seejuures oma piirkonna venelastele – võõramaalase ja vene keeles suhtlejana paigutub Sarv hantide vaates samuti justkui samasse kategooriasse, kuid eristub neist valmisolekuga järgida kohalikule põlisrahvale omast istumisviisi. Et kohalikest toimimisviisidest juhenduv käitumine kehalistes praktikates aitas Sarvel kohalike inimeste silmis usaldusväärsust saavutada, osutab tema mõni aeg hiljem tehtud päevikusissekanne:

Tee joomisel ytles ta [P]jotr] muu hulgas: „Sa ei saa olla halb inimene, sest sa sõid koos meiega ilma kõhklemata toorest liha ja kala, tee joomisel istusid nagu meiegi.“ (ERM TA 678:23, Sarv 1975)

Soome-ugri välitööpäevikutes on vahel kajastatud ka kohalike reaktsioone eesti uurijate füüsilisele erinevusele neist endast. Idapoolsete soomeugrilastega võrreldes on eesti etnograafid olnud sageli keskmisest suuremat kasvu ning see tuleb mõnel juhul esile praktilistel põhjustel – on tekkinud vajadus laenata kohalike käest mõnd riideeset, kuid see lihtsalt ei mahu selga, ent mõnikord on päevikutes märgitud ka kohalikele silma jäänud eestlaste kehade teistsugusus omamoodi kurioosumina:

Handid olid oma maletsad⁹ selga tõmmanud, mina aga, vaatamata sellele, et omaarust olin kyllaltki paksult end riide pannud, otsisin sooja lõkketulede juures. Mulle oleks ka maletsat selga laenatud, kuid ikka on see häda, et olen soojas ja niiskes kohas kasvanud ega näe seetõttu korraliku handi moodi välja. (ERM TA 678:16–17, Sarv 1975)

Veel vaatas ta [etnograafe majutav perenaine] imestusega mu (Riin) jalgu, kui ma neid pesin ja ütles, et neil nii suuri pole! (nr. 38–39) Jalgu pidime pesema ühe veega. (ERM TA 862:14–15, Riin Alatalu 1989)

Üks peamisi markereid, mille põhjal kehasid kategoriseeritakse ja mis määrab konkreetse keha suhtes kehtivad reeglid ja rollid, on sooline kuuluvus. Seda arvestades on mõneti üllatavgi, et vaadeldud soome-ugri välitööde päevikutest leiab otseseid viiteid etnograafi soolisusele suhteliselt vähe.¹⁰ Siiski on selge, et see mõjutab mõnigi kord kohalike inimeste suhtumist,¹¹ kuid ka ligipääsu teatud kultuurisfääridele ja teemadele. Ehkki välitöid tegev etnograaf ise ilmselt ei määratle ennast esmajoones soolise kuuluvuse kaudu, vaid pigem professionaalselt, ei saa ta parata, et suhtumine temasse kujundatakse sellest lähtuvalt. Vaike Reemann on karjala külades viibides kogenud nii seda, kuidas noore naisena pole tema sotsiaalne staatus kohalike silmis kuigi kõrge, kui ka seda, kuidas isikliku elu asjaolude teatavaks saamine – Reemann pole lihtsalt noor naine, vaid abielus ja laste ema – võib kaasa aidata parema kontakti loomisele ja tõise eesmärgi saavutamisele:

Motorini juurest liigume edasi Maničeva juurde, vahepeal teeme aga tutvust Palaga-tädi ja Nadja-tädiga, kes nõustuvad Hannesele¹² koos laulma. Muidugi mitte kohe, vaid hiljem. Hea

9 *Malitsa*, põhjapõdranahast umbkuub.

10 Impliitselt väljendub etnograafi soolisus sageli juba uurimisteemade valikul – üsna selgelt joonistuvad välja teemad, millega tegelevad meesetnograafid (nt ehitised, põllutöö) ja teisalt need, mis on naisetnograafide pärusmaaks (nt tekstiilid, käsitöö). Selles artiklis esimesena esitatud päevikutsitaat Tiia Peedumäelt kajastab kaudselt samuti kirjutaja hoiakuid soorollide osas – et välitöögrupis oli ka meessoost tudengeid, pidas Peedumäe üsna loomulikuks nende abi oma raske seljakoti kandmisel või selga aitamisel.

11 Kuid mitte ainult – ka välitöögrupi sisene tööjaotus ja suhete dünaamika on soolisest kuuluvusest mõjutatud. Nii näiteks on koosseisuliselt nii mehi kui naisi sisaldanud välitöögrupi puhul enamasti naiste kohustuseks jäänud toidukordade ettevalmistamine. (Vt ka Jääts 2019: 30)

12 Välitöödel osalenud Tartu Ülikooli tudeng.

mees, kes lubabki! Peale selle ilmneb kohe eriti selgesti see, et siin mail on noored mehed palju enam hinnas kui tütarlapsed. Nimelt ütlesid need naised seda meile kohe. Mina püüdsin muidugi kena nägu pähe teha, kuigi see eriti kerge pole. (ERM TA 746:12, Reemann 1979)

Kuulnud dots. Palmeoselt, et mul on ka kaks last, tõusevad mu aktsiad enneolematule kõrgusele. Perenaine ruttab põõningule igasugu vanu asju välja otsima. (ERM TA 746:17, Reemann 1979)

Viimasena esitatud tsitaat Reemanni päevikust osutab asjaolule, et mitte ainult uurija isikuomadused ja vahetu suhtlemisoskus, vaid ka raskemini kontrollitavad omadused võivad otseselt mõjutada kogumistöö edukust, suunates kohalike motivatsiooni esemeid või ka infot loovutama.

Kokkuvõtteks

Selle artikli eesmärk on selgitada subjektiivse kogemuslikkuse kihti, mis on leitav eesti uurijate soome-ugri välitööde päevikutest. Oma esmases ülevaates keskendusin peaaesjalikult sellele, kuidas kajastuvad päevikutes välitöö kui kehalise ja emotsionaalse kogemuse mõningad aspektid. Sellest sissevaatest jäid kõrvale mitmed teised välitööde tegemisega lahutamatu seotud sensoorsed (näiteks maitse- ja lõhnaaistinguid puudutavad) elamused, millest päevikutest samuti mõningaid jälgi leiab.

Raske on teha päevikusissekannete põhjal mingeid tõsikäindlaid ja kaugeleulatuvaid järeldusi selle kohta, mil määral või mil viisil on uurijate kehalised ja emotsionaalsed läbielamised ja kogemused mõjutanud nende tööd ja selle tulemusi. Ometi on taolisel uurijate subjektiivsust kajastava materjali analüüsimisel meie eriala mõistmist avardav potentsiaal, aidates mh esile tuua seda, et etnograafid pole väljal tegutsenud neutraalsete, justkui nähtamatute ja tundetute instrumentidena. Nii kogude kujunemise kui erineva etnograafilise teabe loomise taga peituvad mingil kujul ka killud asjaomaste individuaalsusest, nende subjektiivsetest ajedest ja motivatsioonist ning suhetest uuritavatega. Välitööpäevikud ja neis kajastatavate subjektiivsete füüsiliste ja meeleliste kogemuste teadvustamine ja analüüsimine avardab seega meie teadmisi muuseumikogude päritolumaailmast ja kogumise kontekstist ning seeläbi aitab kaasa allikate loomise protsessi mõistmisele.

PIRET KOOSA (PhD) on Eesti Rahva Muuseumi teadur. Tema 2017. aastal kaitstud doktoritöö käsitles postsotsialistliku perioodi uselu Komimaal. Ta on teinud välitööd peamiselt Komimaal, aga ka Eestis ning Marimaal. Peamised uurimisteed on seotud religiooni, soome-ugri kultuuride ja etnoloogia ajalooga.

Allikad

Titova, Nadežda 2019. Intervjuu Svetlana Karmile 15.03.2019.

ERM TA = Eesti Rahva Muuseumi topograafiline arhiiv:

TA 658. Handi ja mansi välitööd 1975.

TA 673. Handi ja mansi välitööd 1975.

TA 678. Handi ja mansi välitööd 1975.

TA 719. Udmurdi välitööd 1978.

TA 742. Vadja välitööd 1979.

TA 746. Karjala välitööd 1979.

TA 758. Karjala välitööd 1981.

TA 769. Vadja ja isuri välitööd 1982.

TA 806. Karjala välitööd 1985.

TA 834. Isuri välitööd 1987.

TA 837. Mordva ja mari välitööd 1987.

TA 838. Mordva ja mari välitööd 1987.

TA 842. Mari välitööd 1988.

TA 852. Isuri välitööd 1988.

TA 859. Isuri välitööd 1989.

TA 862. Ersa välitööd 1989.

Kirjandus

Davies, James; Dimitrina Spencer. 2010. *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford, California: Stanford University Press.

Davies, James. 2010. Introduction. Emotions in the field. – *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford, California: Stanford University Press, 1–31.

Desjarlais, Robert; Throop, C. Jason. 2011. Phenomenological Approaches in Anthropology. – *Annual Review of Anthropology* 40: 87–102. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092010-155345>

Howes, David; Constance Glassen. 2014. *Ways of Sensing: Understanding the Senses in Society*. London and New York: Routledge.

Jääts, Indrek. 2019. Soome-ugri suuna taassünd Eesti etnograafias. Uurimisretked vepsa külladesse aastail 1962–1969. – *Ekspeditsioonid läänemeresoome muinasmaale: Eesti etnograafide vepsa välitööde päevikud (1962–1969)*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 15–53.

Leete, Art. 1998. Soome-ugri kultuuride etnoloogilise talletamise tänapäevaseid probleeme Eesti

Rahva Muuseumis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 11–33.

Leete, Art; Koosa, Piret. 2021. Metafoorid, millega me töötame: kogumismetoodika kajastused Eesti Rahva Muuseumi soome-ugri ekspeditsioonipäevikutes aastatel 1975–1989. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 63* (1): 15–43. DOI: 10.33302/ermar-2020-002.

Maskens, Maité; Ruy Llera Blanes. 2013. Don Quixote's choice: A manifesto for a romanticist anthropology. – *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3 (3): 245–281.

Pink, Sarah. 2009. *Doing Sensory Ethnography*. Los Angeles, etc.: Sage.

Pärdis, Heiki. 1995. Eesti etnoloogide aukartus elu ees. Välitööpäevikud kultuuriuurimise allikana. – *Allikad ja Uurimused. Sources and Research. Pro Ethnologia* 3: 67–86.

Stoller, Paul. 1989. *Taste of Ethnographic Things: The Senses in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Summary:

Corporeal and emotional aspects of fieldwork in Finno-Ugric expedition diaries

Piret Koosa

This article focuses on fieldwork as a personal, emotional and corporeal experience. My aim is to give an overview of how this kind of subjective dimension is present in the fieldwork diaries of Estonian ethnographers kept in the archives of the ENM. Ideas about the role of scholar's individuality in knowledge production have transformed in the course of disciplinary history. In the early days of ethnology, it was understood that using appropriate methodology would provide objective descriptions of how things really are. Postcolonial and feminist theories and the discussions leading to and stemming from the reflexive turn made it clear that scholar's personal background and characteristics inevitably influences both the dynamics and results of research. This article also stems from the understanding that ethnographical knowledge and

the formation of museum collections always to some extent reflect the individuality of the people who created them, their subjective choices and motivations in collecting process, and their relationship with the research subjects. Various sensory experiences and emotions shape the researcher's impressions and attitudes in the field, but they also influence the interpretation of fieldwork materials and the subsequent analysis. Analysing the subjective bodily and sensory experiences reflected in ethnographic fieldwork diaries can thus broaden our knowledge about the context of collecting and contribute to the understanding of the process of creating sources and museum collections.

Отражение телесных и эмоциональных аспектов полевого опыта в дневниках финно-угорских экспедиций

Пирет Кооса

В данной статье основное внимание уделяется полевой работе как личному эмоциональному и физическому опыту. Моя цель — рассмотреть, какие аспекты субъективного опыта присутствуют в экспедиционных дневниках эстонских этнографов, хранящихся в архиве Эстонского национального музея (ЭНМ). В истории этнологической науки представления о субъективной роли исследователя в создании знания трактовались по-разному. На заре научной дисциплины предполагалось, что использование соответствующей методологии позволяет исследователю как нейтральному лицу создавать объективное описание того, как обстоят дела на самом деле. Под влиянием постколониальных и феминистских теорий и сопровождавших рефлексивный поворот дискуссий стало ясно, что личный опыт и субъективные характеристики исследователя неизбежно влияют

как на динамику, так и результаты исследования. Настоящая статья исходит из понимания того, что за этнографическими знаниями и музейными коллекциями в той или иной степени скрывается индивидуальность исследователя, его субъективный выбор, мотивы и отношение с исследуемому. Различные сенсорные переживания и эмоции формируют как первоначальные впечатления и взаимоотношения в полевых условиях, но и влияют на интерпретацию и научную разработку полевого материала. Таким образом, анализ субъективных телесных и сенсорных переживаний, отраженных в этнографических полевых дневниках, может расширить наши знания о месте происхождения коллекций и контексте собирательской работы, а также способствовать пониманию процесса создания источников и музейных коллекций.